

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SELÇUK UNIVERSITY

III. ULUSLAR ARASI
MEVLÂNA KONGRESİ
3rd INTERNATIONAL
MEVLANA CONGRESS

BİLDİRİLER / PAPERS

5-6 MAYIS 2003

5-6 MAY 2003

KONYA / TÜRKİYE / TURKEY

**MEVLEVÎLİĞİN TARİHSEL TEMELLERİ:
SULTAN VELED VE ÇELEBİLİK MAKAMININ KURULUŞU
(Özet)**

Ekrem İŞİN*

Anadolu kültür tarihinde XIII. yüzyıl, tasavvufî düşünce temelleri üzerine tarikat organizasyonlarının inşa edilmeye başlandığı bir toplumsal yapılanma dönemidir. Selçuklu dünyasına yönelik Moğol tehdidi altında gerçekleştirilen bu yapılanmanın ilk tutarlı ve kalıcı örneği, yüzyılın sonuna doğru, Sultan Veled'in şahsında Mevlevîlik adıyla tarih sahnesinde yerini alır.

Mevlevîliğin tarihsel temelleri, Anadolu'ya XIII. yüzyıl başından itibaren belli aralıklarla nüfuz eden Horasan tasavvuf ekolünün Selçuklu kültürüyle kaynaşması sonucu atılmıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 1273) döneminde, babası Bahâeddîn Veled tarafından temsil edilen Kübrevîlik ile karşılığını Şems-i Tebrizî'de bulan Kalenderî felsefesi, daha sonra Mevlevîlik çatısı altında şekillenecek kültürel yapılanmayı besleyen iki farklı düşünce kaynağı olarak dikkat çekmektedir. Bu iki kaynak, Mevlevîlik tarihi boyunca tarikatın kimliğini, bize karşıt imgeler şeklinde sunan bir kültürel ayrışmanın da hazırlayıcısıdır. Tasavvuf tarihinde sıkça rastlanan bu olgu, ana gövdeden ayrılan tarikatların âdeta varlık nedeni iken, Mevlevîlik örneğinde böyle bir parçalanmaya kurumsal anlamda yol açmaz. Tarikat, yayıldığı geniş coğrafyada kurumsal yapısını korumuş, farklı mistik algılamaları aynı çatı altında bütünleştirebilmiştir. Bu tarihsel gerçeğin arka planında, Mevlevîliğin merkezîyetçi yapısı vardır.

Mevlevî organizasyonu içinde idarî merkezîyetçiliği Çelebilik makamı temsil eder. Tarikata bir üst kimlik kazandıran bu kurum, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî soyuna mensup mutasavvıf kimliklerin oluşturdukları bir aile yapılanması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu aile tarikatın tüzel kişiliğiyle özdeşleşmiş, dolayısıyla Doğu toplumlarındaki yönetici elitin dayandığı "hanedan" tipi örgütlenmenin tasavvuf tarihindeki en çarpıcı örneğini oluşturmuştur. Bizi burada ilgilendiren asıl konu, sosyolojik bir analizden çok, bu yönetici elitin hangi tarihsel koşullar altında ortaya çıktığını araştırmak ve Mevlevîliğin kuruluşunda oynadığı etkin role dikkat çekmektir.

* Araştırmacı - Editör

Tasavvuf ve tarikatlar tarihi üzerine çalışan araştırmacılar, Mevlânâ'nın mistik bir organizasyon kurmadığı konusunda bugün görüş birliği içindedirler. Mevlânâ'nın menkıbelerden arındırılmış tarihsel kişiliği ve yaşadığı zamana iz bırakan faaliyetleri arasında, böyle bir örgütlenmenin ipuçlarını verebilecek kanıtlara rastlanmaz. Bir bakıma Mevlâna geleneğe uymuş, merkezinde kendisinin yer aldığı cezbeci tasavvuf anlayışını, güçlü karizmasına dayanarak kökleştirmeyi başarmıştır. Onun çağı, seyyah dervişlerin çağıdır. Uzak coğrafyalardan gelen, kervansaraylarda konaklayan, şehir hayatının oturmuş düzeniyle bağdaşmayan bir faaliyet programına sahip bu dervişler, Selçuklu göğünü bir an aydınlatıp, sonra kaybolan yıldızlara benzerler. Oysa Mevlânâ, tam anlamıyla şehirlidir. Doğduğu Belh ve yaşadığı Konya, tasavvuf tarihine mistik düşünce üretiminin iki önemli merkezi olarak geçmiştir. Buna rağmen Mevlânâ, şehir hayatına kök salmış bir kurumun mimarı olmaktan uzak durur.

Hiç şüphe yok ki bu uzak duruşu, bir hayat felsefesine dönüştüren bireysel ve toplumsal nedenler vardır. İlk anda göze çarpan neden, Mevlânâ'nın hayatına giren ve onu derinden etkileyen mistik kişiliklerin varlığıdır. Mevlânâ hayatı boyunca bir başka kişiliğe bağlanma, onunla özdeşleşme psikolojisini canlı tutmuş ve sonuçta giderek ağırlaşan manevî vesayet, onun faaliyet sahalarını yalnızca düşünce üretimiyle sınırlı tutmuştur. Başka bir deyişle Mevlânâ, manevî vesayetin altında, kendi düşüncelerinden hareketle reel hayata dönük kurucu bir kişilik özelliği kazanamamıştır. Böyle bir durumu anlamak mümkündür. Çünkü kurucu kişilikle vasî olan arasında, Mevlânâ'nın belki de hiç arzulamadığı kimlik çatışmasının ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Babası Bahâeddîn Veled'den itibaren Mevlânâ'nın bütün hayatını kuşatan vasî figürleri, tutarlı bir süreklilik gösterir. Babasının halifesi Seyyid Burhaneddîn, onun gençlik çağına damgasını vurmuştur. Şems-i Tebrizî ise Mevlânâ için âdeta benzersiz bir model oluşturmuş, daha sonra bağlanacağı kişiliklerde hep bu modelin yansımalarını görmüştür. Salâhaddîn Zerkûbî ve Çelebi Hüsameddîn, en azından Şems-i Tebrizî sonrasında Mevlânâ'nın hayatını dolduran bu türden kişiliklerdir. Sultan Veled, *İbtidânâme* adlı eserinde, babasının Salâhaddîn Zerkûbî'yi Şems-i Tebrizî'nin mazharı olarak bulduğunu kaydetmektedir. Diğer taraftan dikkati çeken nokta, Şems-i Tebrizî dışındaki vasî figürlerinin, mistik köken bakımından Mevlânâ'nın babası Bahâeddîn Veled'e bağlı bir geleneğin temsilcileri olmalarıdır. Mevlânâ bu geleneğin dışına çıkmamış, onun koruyucu kanatları altında aşk ve cezbe merkezli mistik kültürün yorulmaz bir işçisi olarak çalışmayı tercih etmiştir. Böyle bir tercihin karşısın-da, ondan kurucu kimliğe özgü faaliyet tarzlarını beklemek anlamsız olur.

Mevlânâ bu tavrını oğlu Sultan Veled'e miras bırakır. Başka bir deyişle, etrafında kümelenen tasavvuf zümresi üzerindeki her türlü tasarruf hakkını oğluna değil, Çelebi Hüsameddîn'in şahsında bir vasî figüre devreder. Ahmed Ef-

lâkî'nin naklettiğine göre, Mevlânâ hastalığı esnasında hilâfetin kendinden sonra kime geçeceği konusundaki bir soruya, Çelebi Hüsameddîn'i göstererek cevap vermiştir. Böylece Mevlevîliğin şekillenme sürecinde, tarikat öncesi yapının ürettiği son yönetici tipi olarak Çelebi Hüsameddîn tarih sahnesine çıkar.

Sipehsâlâr'ın kaydına göre bu durumu Mevlevîler arasında pek hoş karşılamayanlar da vardır. Tıpkı Mevlânâ'nın Şems-i Tebrizî'ye bağlanmasını yadırgayanların ortaya köydükleri sert tavrı, bu defa Sultan Veled'e yöneltenler, onun muktedir bir kişi olarak görmek isteyenlerin sesi yükselmeye başlamıştır. Ne var ki Sultan Veled, baba mirasına sahip çıkar ve *İbtidânâme*'sinde bu bağlanma psikolojisinin mantığını şöyle çizer:

“Hüsameddîn babandan sonra uyulacak adam sensin, onun makamı sana düşer, çünkü senden daha ârif ve yol iz bilen yok dedi. Hayır dedim, babam ölmedi ki, o diri. Ölen, onun cesedi, maddî varlığı. (...) Ruhu ise Tanrı civarında bâkî. (...) Onun zamanında halifemizdin. Değişen bir şey yok. Önde de halifemiz sensin, sonda da. Muktedâsın, iki âlemde de şeyhsin. O gözü açık er bu makamı kabul etmem için çok ısrar etti, o makam senden başka kimseye yakışmaz dedi amma ben, riâyâ ile değil, dille, gönülle çeşit çeşit yalvarıp yakardım, nihayet lûtfetti, sözümü kabul etti, umulan da müyesser oldu.”

Sultan Veled'in kendi kaleminden çıkan bu anlatı, bize açıkça Mevlevîliğin daha bir süre vesayetle yönetileceğine ilişkin sağlam bir kanıt sunmaktadır. Sultan Veled, babasının vasiyeti üzere Çelebi Hüsameddîn'e teslim olduğunda tam 47 yaşındadır. 11 yıl Çelebi Hüsameddîn'in gölgesinde yaşamış, onun 1284'te vefat etmesiyle birlikte 58 yaşındayken bu defa Bektemüroğlu Şeyh Kerimeddîn'e bağlanmıştır. Bu şeyh hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak *İbtidânâme*'deki şu satırlar, onun Sultan Veled nezdindeki önemini ortaya koymaktadır:

“Bektemüroğlu Kerimeddîn, zamanede seçkin velîdir. Bu devirde gönül sahibi odur, nefsinin Tanrı uğruna kurban etmiştir. (...) Onu seven, ona dost olan kişinin işi, nihayet tamamlanır. Himmet ettiği er, Cüneyd ve Ma'rûf gibi yücelir. Onun sırlarını duyan anlar ki, o hürlerdendir. Dostum, bugün cihanda bize Hüsameddîn'in yadigârı odur.”

Buradaki “Hüsameddîn'in yadigârı” ifadesinden, Şeyh Kerimeddîn'in Çelebi Hüsameddîn mensuplarından olduğu anlaşılmaktadır. Görüleceği gibi Mevlevî zümresi üzerindeki manevî otoriteyi, Mevlânâ ailesi dışındaki kişilerin temsil yetkisi devam etmektedir. Şeyh Kerimeddîn'in 1292 tarihinde vefat etmesiyle bu yetki doğrudan Sultan Veled'e geçer. Bu tarihte tam 66 yaşındadır.

1292 tarihi Mevlevîlik için son derece önemlidir. Çünkü Mevlânâ soyuna mensup ilk yönetici olan Sultan Veled, Mevlevîlik adına bütün tasarruf hakkını eline geçirmiş, manevî otoritesini hakim kılmıştır.

Mevlevî kültürü etrafında ilk tarikatlaşma hareketi, daha Çelebi Hüsameddîn zamanında başlamıştır. Mevlânâ Türbesi'nin inşası bu döneme rastlar. Türbe etrafında giderek genişleyen Mevlevî zümresi, burasını ileride tam teşekküllü bir dergâha dönüştürmek amacıyla çeşitli vakıflar kurmuşlar, elde edilen gelirlerle Türbe'de görevli hafız, mesnevîhân ve müezzinlerin ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Çelebi Hüsameddîn her Cuma namazdan sonra Kur'an ve Mesnevî okutmakta, ayrıca semâ meclisleri düzenlemektedir. Hiç şüphesiz bu faaliyetlerin gerisinde sistemli bir şekilde genişletilen güçlü bir vakıf organizasyonu vardır. Ahmed Eflâkî'nin kayıtlarına bakılırsa evkaf gelirleri, Çelebi Hüsameddîn'in kontrolü altındadır. Müteveli kimliğiyle Çelebi Hüsameddîn, evkaf mahsulâtından gelen para ve nezirleri Mevlânâ'nın eşi Kera Hatun ile kızı Melike Hatun ve Sultan Veled'e ihtiyaçları nispetinde ayırmaktadır. Bundan anlaşılacağı üzere Çelebi Hüsameddîn, Mevlânâ ailesinin tam anlamıyla vasîsi konumundadır. Maddî ve manevî gücü kendi otoritesi altında toplamakla aile üzerinde de nüfuz kazanmıştır. 1292 tarihinden sonra makam postuna oturan Sultan Veled'in ilk işi, bu nüfuzun belli başlı kaynaklarını oluşturan maddî gücü, yani vakıf gelirlerini doğrudan Mevlânâ ailesinin kontrolüne sokmak olmuştur. Bu kontrol süreci hiç şüphesiz siyasî otoriteyle yakın ilişkilerin kurulmasını gerektirir. Nitekim onun Selçuklu ileri gelenlerinden Muineddîn Pervâne, Fahreddîn Sahib Ata ve Sultan Rükneddîn Kılıç Arslan ile yakın ilişkisi vardır. Bu ilişki ağı, kurulmakta olan Çelebilik makamının da siyasî otorite karşısındaki meşruiyetini sağlamıştır.